

ben hozzá is fűzi: „Marcuse transzcendencia-projektuma negatív előjelekkel, keserű optimizmussal ápolja a humanista értékeket... Ha a megoldást nem is tárja elénk, kiútkereső tételődesei rámutatnak, hogy a személyiség akkor teljeseedik ki, ha az egyed az elkötelezettség-elidegenültség különböző áttételein keresztül tudatos társadalmi akcióval igyekszik túlhaladni saját elidegenült létezését. Értékideáljai ebből az elidegenült létezésből fakadnak; nem mint valamilyen embertől független szükség-szerűség felismerő értéknormái, hanem mint tudatosan mérlegelt és választott lehetőségek, azaz a lehető lét ideális transzcendenciái.”

Összefoglalva: Bodrogvári Ferenc könyvét nemcsak annak érdemes kézbe

vennie, akit a szerző írásai és eredményei érdekelnek, hanem aki jobban igényli a tájékozódást ellentmondásos vilá-gunk értékelméleti kérdéseiben, még akkor is, ha nem öleli fel az összes időszak-rú és jelentős gondolkodó idevágó nézetét. Ernst Bloch és Lukács György pl. jelentőségüknél fogva nehezen kerülhetők meg. Mindenesetre figyelembe kell venni, hogy a könyv kézírata még a hetvenes évek elején készült. Lukács György-nek *A társadalmi lét ontológiájáról* (magyar nyelven, három kötetben 1976-ban adta közre a budapesti Magvető Kiadó), című befejezetlen műve után, ma már az axiológia jó néhány kérdését újabb megvilágításban tárgyalják.

Rehák László

BELA DURANCI: A VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI SZECCESSZIÓ

FORUM KÖNYVKIADÓ, 1983.

A szecessziót nem is olyan régen még egy romlott kor dekadens gyermekének bélyegezték, és a tiszta, mértani formákat tartották haladóknak az ortodox funkcionalisták. Időközben a „skatulyaházak” filozófiája és esztétikája kérdésessé vált: a derékszög zsarnoksága, a forma követi a funkciót elv, az anyag és szerkezet mutogatása mint a szépség biztosítója, a totalításra és befejezettségre való törekvés és a technikába vetett határtalan hit. A Modern mozgalom, mint egy építészeti a népért, mint egy nemzetközi, mindenütt és mindenkor érvényes gondolatrendszer és módszer (recept) lassan frázispufogatással degradálódott, amelyet a széles néprétegek sohasem fogadtak el, és ma már a szakemberek is megkérdőjelezzik létjogosultságát. Az „új embernek” szánt tiszta, célszerű, úgymond, tudományos módszerekkel megtervezett (inkább kitervelt) építészetre vetett hit megingott

a modern építészet számos, látványos kudarca nyomán. Mindez arra ösztönözte a szakembereket, hogy az építészeti múltat, amellyel fél évszázaddal ezelőtt még le akartak számolni, ma iránymutatóként tanulmányozzák, hogy választ kapjanak olyan gyötrő kérdésekre, amelyekre a magát tudományosnak tartó Modern mozgalom csak fél-igazságokat szolgáltatott megoldásként. Az építészeti múltból akarják föltárni azokat az örök értékeket, amelyeknek modern épített környezetünk annyira híján van. Így többek között a szecesszióra is fokozott figyelemmel tekintenek, mint egy spontán irányzatra, amely nem kánonon nyugvó, hanem spontán és egyedi, mint az emberi lét maga. Duranci könyve ezért a legjobbkor jelent meg, amikor Vajdaságban is tudatosult a Modern mozgalom bukása, és a fiatalabb építészekben fölébredt az útkeresés vágya. Ugyanakkor ez a mű

rehabilitálja a múlt építészetét, rámutatva annak értékeire és a műemlékvédelem szükségességére.

A könyv első részében a szerző a szecessziót művészettörténeti távlatból analizálja, felvázolja helyét az európai művészetben, majd rátér szűkebb hazánk, Vajdaság jellegzetességeinek tárgyalására. Duranci azonban nem marad meg a stílusjegyek elemzésénél, hanem rávilágít a társadalmi háttérre is, amely létrehozta a szecessziós építészetet és a társzművészeteket. Az építészetet nem úgy taglalja, mint az építészek magánügyét, ahogy azt sokan teszik, hanem rámutat az építész és a megrendelő, ill. megrendelők viszonyára, ami manapság, az emberektől elidegenedett (elidegenített) építészet korában, nagyon fontos. Az eklektikát úgy tárgyalja, mint a feltörő polgárság (az úrgazdagok) kedvelt stílusát, amely segítségével igyekeztek magukat azonosítani a történelmi korok igazi arisztokráciájával, amely görögös, reneszánsz, ill. más stílusú palotákban lakott. Az eklektika azonban a XIX. század végére lassan helyet enged a szecesszióknak, amiben része volt a haladóbb építésznek, akik leküzdötték a közvélemény és közizlés ellenállását, és érvényre juttatták elképzeléseiket. Munkájukat megkönnyítette a rohamosan fejlődő ipar és közlekedés, amelyek lehetővé tették a divat gyors elterjedését Európa különböző vidékein. Ezért – ahogy a szerző is kiemeli – a szecesszió szinte egyidejűleg jelentkezik a világ sok részében. Mégis függetlenül attól, hogy Jugendstil, Sezession, art nouveau, vagy stil floreal a neve (azaz, hogy melyik európai iskoláról van szó) a cél egységes: kollektív munkával megteremteni az építészet és a társzművészetek szintézisét. A közös vágy – írja a szerző –, hogy elszakadjanak és szembeszegüljenek a konzervatív művészettel, a szecesszió művészeti – számtalan egyéni útkeresés és tévelygés árán – a felfedezések felé fordította. Így egy töből több hajtás tör

elő, és bonyolult, áttekinthetetlen lomb fejlődött ki, akár egy növényi ornamentum, amely ennek a stílusnak az egyik ismertető eleme.”

A szerző kiemeli, hogy a szecesszió szalonképessé varázsolja a népművészetet és vele együtt újraértékeli a kézi munkát. Különösen fontos szerep jut a kerámiának és a vitrázsoknak, s ezeknek a szerző egy egész fejezetet szentel. Noha Duranci a szecesszió jó ismerője, mégsem próbálkozik mindent magába foglaló rendszer, klasszifikáció felállításával: „A szecesszióknak azonban nem határozhatjuk meg mindent átfogó jellegzetességét. Összetett művészeti forradalom volt ez: misztika, költészet, filozófia, racionalizmus, szorongás vegyült benne, s ugyanakkor a jövő ígézetét is felcsillantotta.”

A szerző az európai szecesszió felvázolása után röviden áttekinti Vajdaság vezető stílusirányzatait a századfordulón. Szerinte az eklektika, a hivatalos stílus mellett a szecesszió két válfaja is megtalálható: a bécsi, olbrichi szecesszió, amely ritkábban fordul elő, és az ún. magyar szecesszió, amelynek a legszebb épületei éppen Vajdaságban találhatók. A magyar szecesszió megteremtői Lechner Odön és követői: Jakab Dezso és Komor Marcell, Raichle J. Ferenc, Lajta Béla, Spiegel Frigyes, Milan Tabaković, Magyar Ede és mások. A magyar szecesszió elfordult a konvencionális stíluslemek tárházától és a népi építészet, valamint a népművészetből merített ihletet. Ez megnyilvánul egyrészt az ornamentika kiválasztásában, ahol kivételes szerep jut a kerámiának (Zsolnay), másrészt a tömegkompozícióban is, amiről pedig a szerző így ír: „A vajdasági síkságon az égre meredő ékeknek, piramisoknak és kúpoknak a jelentősége az ellentétből állt, s ugyanakkor az örökölt formákat jelképezték: a görékat, a szárkúpokat, a szalma- és nádtetős házakat.” Emellett az épületeknek nemcsak a külső burka változik meg (a homlokzat és a tető)

az eklektikával szemben, hanem az alaprajza is, amelynek mind nagyobb fontosságot tulajdonítanak. (Ebben, de csak ebben rokon a szecesszió a későbbi modern építészettel.) Ezután a szerző röviden áttekinti az ún. „fiatalok építészetét”, a Kós Károly vezette fiatal építészek csoportjának munkásságát, akik behatóan tanulmányozták a népi építészetet. Rájuk is jellemző a népi építészet szellemének felélesztése, mint Lechnerre és követőire, de tőlük eltérően a díszítőelemek fukarabb alkalmazásával (Lajta Béla, Magyar Ede, Reis Zoltán). Ez az irányzat fokozatosan olvadt bele a későbbi korai modern építészetbe. (Példa erre Kós Károly rebegényi katolikus temploma, Lajta Béla kikindai református temploma.)

A könyv Alkotók és alkotások című második része behatóan foglalkozik a jelentősebb szecessziós épületekkel, tervezőkkel, építési körülményeikkel, értékeléssel egybekötve. Egyben a szerző igen színes stílusban megvilágítja a társadalmi hátteret is. Először a Lechner Ödön tervezte szabadkai Leovits palotáról (1893) olvashatunk, amely az első szecessziós épület Vajdaságban. Ezután foglalkozik a szerző a művészettörténeti szempontból érdekes beocini kastéllyal (1898), amely kívülről a kései eklektika stílusjegyeit viseli magán, de belső térben az új stílus, a szecesszió szelleme az uralkodó. A harmadik figyelemre méltó épületnek Duranci a szabadkai zsinagógát (1902) tekinti. Tervezői az ismert építészpáros: Jakab Dezső és Komor Marcell voltak. Erről Duranci így ír: „Az imaház pompás építészeti formája túlszárnyalta a századforduló Szabadkájának agrárvízszintességét. A tradicionális megszokottságok és felfogások fölé tornyosult a kupola, és affirmálta az építészeti és társművészetek szintézisét. Századunk hajnalán kordokumentum lett korról és emberről, de egyúttal irányjelző a jövőbe.”

A vajdasági szecesszió következő fontosabb állomása a zentai tűzoltó-lakta-

nya (1904). Ez Lajta Béla egyik első műve. Ornamentikája Lechneri ihletésű, de belesimul az utca arhitektúrájába, és rendeltetésének még ma is jól megfelel. Ezután Duranci szól Raichle J. Ferencről és a Raichle-palotáról: „... terveit alig egy hónap alatt erős alkotói feszültség hatása alatt készültek el, úgy hat, mint egy lázban égő alkotó dühöngő víziója, ugyanakkor egy kifogástalan ízlés harmonikus és mértéktartó produktuma is...” Ezt követően a Raichle építette Fernbach-kastélyról számol be a szerző, amelyben a tervező elhagyja a lechneri koncepciót és újabb építészeti törekvések felé közeledik, szemmel láthatóan a század első éveiben, Darmstadtban tervezett épületek hatására.

A következő épület, amelyről a könyvben olvashatunk, Vajdaság legismertebb szecessziós alkotása, a szabadkai városháza, amely – mint a szerző megjegyzi – valóra váltva az építészet és iparművészet összhangjának szuggesztív benyomását, megvalósította a mai építészek elérhetetlen vágyát, a szintézist. A népművészeti ihletésű objektum gazdag díszítésével – vitrázs és kerámia – a betonkor sivár perspektívájából különös figyelmet érdemel funkcionális megoldásával és ötletességével, és nem utolsósorban a technikai felkészültséggel, amely lehetővé tette az igen nagyszabású objektum létrehozását mindössze két év leforgása alatt.

A következő építész, akiről olvashatunk, Magyar Ede, akinek legjelentősebb ránk maradt épületei a kikindai református templom és a zentai Royal szálló, amelyek már az ún. promodern építészetéhez vezetnek el.

A fentiek után a szerző egy fejezetet szentel Újvidék építészetének a századfordulón. Ez azonban jelentőségében elmarad az eddigi említett épületek mögött, mert ahogy Duranci megjegyzi: „Újvidékre a szecesszió késve érkezik, és nem hagy maga után jelentősebb művészi értékű középületet.”

A második rész utolsó fejezte a vajda-

sági szecesszió legszebb emlékéiről, a palicsi épületegyüttesről szól: víztorony (főbejárati), vigadó (nagyvendéglő), nőfürdő, zenei pavilon. Ezen épületek tervezői, Jakab Dezső és Komor Marcell, a székely építészetből merítették ihletüket megteremtve a szerkezet, anyag és funkció tökéletes egységét. Duranci felrója a tervezőknek, hogy nem a helybeli nád-tetős népi építészet és a helyi anyagok szolgáltak kiindulópontjukul, hanem Erdély népi építésze és vele együtt a fal. A szerzőnek ebben részben igaza van, mert építészetelméleti szempontból a tervezőpáros hibát követett el, de mentségükre szolgáljon az építészet műszaki-funkcionális oldala, amely ezt a megoldást sugallta. Ők ugyanis könnyed és áttetsző épületet akartak, amely harmonizál a parkerdő fáival és a tópart levegős ambientjével. A helybeli hagyományos építőanyagok, a vertfal, a vályog ennek a követelménynek, és a funkció megkövetelte nagy fesztávnak nem feleltek meg. A tervezők tehát választhattak a vas és a fa között, mert csak ezek az anyagok tettek eleget a követelményeknek. Ők a fát választották és vele együtt a magyar népi faépítészet logikáját és esztétikáját.

A mű harmadik része rövid áttekintést nyújt az 1883–1912 időszak építészetének fejleményeiről, mintegy summázva a könyv tartalmát, utalva korunk építészetének fájó elszegényedésére. Duranci a betonfetisizmus korában felhívja a figyelmet egy ősi, de örökké időszerű anyagra, az agyagra: „Agyag ezen a beláthatatlan síkságon mindig lesz. Idővel talán ismét érvényre jut majd általa a mai alkotók képzelőereje, és megvalósul a művészek és az építészek munkájának szintézise, a nemezebb, emberibb környezet megvalósítása érdekében.”

A Függelékben betürendbe szedve találjuk a könyvben szereplő építészek és más fontosabb személyiségek nevét és életrajzi adatait.

Ezt követik a könyvben a színes és fe-

lete-fehér táblák, amelyek sorrendjét nem a legrövidebbben válogatták meg. Hiányolható, hogy egyetlen szecessziós épület alaprajza sincs meg a könyvben, holott a szöveg többször is utal a stílus alaprajzi sajátosságaira.

A kisebb pontatlanságoktól eltekintve azonban a könyv értékes munka építészettörténeti szempontból (szűkebb hazánkban úttörő munkának is beillik). Számunkra pedig igazi jelentősége abban a tanulságban rejlik, amelyet levonhatunk építészeti múltunkból, különösen a magyar szecesszióból napjaink végéig elszegényedett épített környezetében. A magyar szecesszióban ugyanis megtalálhatók mindazok a mozzanatok, amelyek Vajdaság mai építészetéből rendszerint hiányoznak:

1. az emberi lépték,
2. szerves kapcsolat a környezettel (természettel)
3. az épületek egyedisége (egyénisége),
4. a díszítés és a szerkezet szerves kapcsolata,
5. az építészet és a társzművészetek szintézise,
6. helyi jelleg,
7. népi, néprajzi elemek.

A szerző érdekes módon nem említi a szecesszió egyik elnevezését, a „fin de siècle”-t (századvég), holott ez a kifejezés sejtetné, ill. segítene megvonni a párhuzamot a XIX. század és századvégünk építészeti analógiái között. Szerintem korunk építészeti bizonyos mértékben hasonló útkeresésben élnek és alkotnak, mint a múlt század végén, azzal a különbséggel, hogy akkor az eklektikának fordítottak hátat, ma pedig a kiábrándulás tárgya a Modern mozgalom és ideológiája. A szecessziós és a postmodern építészet ilyen szemszögből történő megvilágítása új következtetésekké juttathatná el a gondolkodó olvasót.

Sajnálatos módon a fordításba több hiba csúszott be. A cím szerencsésebb lett volna, ha „A vajdasági építészeti

szecesszió” helyett „A szecessziós építészeti Vajdaságban”, vagy „Vajdaság szecessziós építésze” (mint a gótikus vagy barokk építészeti, nem pedig építészeti gótika) fogalmazásban lát napvilágot. A szabadkai városházánál hat „függőleges szerkezetről” olvashatunk, amiről rövid fejtörés után kiderítettem, hogy valószínűleg a szerbhorvát „vertikalne komunikacije” szerencsétlen fordításáról lehet szó, azaz a „lépcsőház” az a szó, amely nem tudta megtalálni a helyét a fordításban. A szabadkai városháza belső udvarait világító udvarnak nevezi a fordító. A világító udvar (Lichthof) illemhelyek és fürdők

szellőztetésére szolgáló kis alapterületi, de nagy magasságú tér. A városháza udvarai pedig átriumnak v. belső udvarnak nevezhetők. A 71. oldalon találkozunk az „urbánus szerkezet” kifejezéssel (ami nyilván az „urbana struktura” helytelen fordítása). Helyesebb település struktúrát v. településszerkezetet mondani. A 74. oldalon a fordító az „ambitus” szót használja, amit magyarul tornácnak neveznek.

Mindezen apróbb hibák ellenére ez a könyv érdekes és hasznos olvasmány mind a szakember, mind az építészeti iránt érdeklődő átlagolvasó számára.

Klein Rudolf

FIATALOK A HONVÉDELEMBEN

DR. MILAN MALI: MLADI U OPŠTENARODNOJ ODBRANI I DRUŠTVENOJ SAMOZAŠTITI

Dr. Milan Mali *Fiatalok az általános honvédelemben és a társadalmi önvédelemben* című munkája kiváló szakdolgozat a társadalmi-politikai rendszer és az anyagi javak megvédése érdekében végzett modern kutatások terén. Jelentős mértékben hozzájárul az elméletnek és gyakorlatnak a fiatalok körében történő népszerűsítéséhez.

Sok éves társadalmi-politikai tapasztalatainak birtokában dr. Milan Mali gazdag nyelvezettel, pontos megfogalmazásban, stílusosan tárgyalja a témát. Munkáját négy részre tagolva – melyből az első a bevezetés, a másik három pedig a téma részletezése – tárja eléink ismereit:

– A fiatalok általános honvédelemben és társadalmi önvédelemben való aktív részvételének forrásai és alapjai.

– Az öngazgatói helyzet, a szocialista irányultság és a sokoldalú társadalmi aktivitás eleve meghatározzák a fiataloknak az általános honvédelemben és a társadalmi önvédelemben betöltött sze-

repét, ugyanakkor a részvételük által helyzetüket is megszilárdítják.

– A fiataloknak az általános honvédelemben és a társadalmi önvédelemben való aktív részvételre történő felkészítése és kiképzése.

Bevezetőjében a szerző vázolja a téma eredőit, hangsúlyozva, hogy a fiatalok szilárd támaszai a társadalom védelmének és fejlesztésének. A társadalmi önvédelem megszervezését és a fiataloknak az öngazgatású társadalomban történő bekapcsolását marxista-leninista alapon kell véghezvinni, a jugoszláv szocialista forradalom és a politikai rendszer eszmei-politikai alapjainak szigorú figyelembevételével. Annál is inkább, hiszen általános honvédelmünk nem csupán eleme társadalmi-politikai rendszerünknek, hanem a szocialista öngazgatású viszonyok teljességének konstitutív része is. Ugyanakkor része a társadalmi újratermelésnek és a társadalmi tudatnak is. A általános honvédelem kezei között jön létre a szocialista öngazgatás és az önvédelem összekapcsolása,